

נזקי רעש

(מחבר: הרב ניר אביב, שו"ת הגלה נא סי' לז)

תוכן המאמר

פתיחה: יולדת המבקשת משכנה שיפסיק את הבניה עד שתתאושש

א. הקדמה

ב. הסוגיה בגמרא

ג. שיטת הרמב"ם

ביאור שיטת הרמב"ם

קושיית הלחם משנה

אור שמח: שיטת הרמב"ם תלויה בגרסה

קושיה מהירושלמי

שיטת המאירי

דין חצר אחרת

ד. שיטת התוספות, רשב"א, רמב"ן, ר"ן

מהו הנזק

1. רמב"ן, רי"ד: צפיפות

2. רשב"א: מניעת שינה

3. רמ"ה: ג' נזקים

ה. פסיקת השולחן ערוך

מתי נחשב שהחזיק?

ישוב הסתירה בשו"ע

ו. פסיקת הרמ"א

ז. סברות האחרונים

2. נתיבות המשפט

3. חתם סופר

רעש מתשמיש רגיל של הדירה

ח. דבר מצוה

סיכום השיטות

פסיקת ההלכה

הטעם לפסיקת השו"ע

שתי הסבריים לפסיקה

ההבדל בין רופא לשאר דבר מצוה

ט. פתיחת תלמוד תורה בדירה משותפת

י. סיכום והעולה לדינא

פתיחה: יולדת המבקשת משכנה שיפסיק את הבניה עד שתתאושש

שאלה: מעשה ביולדת תוך ז' ימים ללידתה, שהגיעה הביתה וביקשה משכנה שבנה על הגג שיפסיק בנייתו, כיוון שמפריע לה לישון, השכן טען שהפסקת העבודה תגרום לו הפסד כספי, וגם תדחה לזמן רב את השלמת הבניה הנחוצה לו מאד, האם יכולה לעכב מלהמשיך לבנות? האם הדין ישתנה כשמדובר בבנייה של בית כנסת?

א. הקדמה

בתחילת מסכת בבא קמא מובאים ד' אבות נזיקין שהאדם או ממונו הולכים ומזיקים לחברו או לממון חברו, ונזקי רעש אינם נזכרים שם. מדוע? מפני שאין ביטוי חיצוני לנזק, ואין הפסד ממוני ישיר אלא רק חוסר נוחות ומניעת שינה. ישנם נזקי רעש המובאים במס' בבא בתרא (פרק שני) שאסור לעשותם משום שגורמים לנזק חיצוני, כגון שכני פאפי יונאה שהיו עוצרין שומשמין על ידי מכות חזקות שגרמו רעידה של כותלי הבית (כה ע"ב-כו ע"א), וכן צפצוף העורבים שהפריע לרב יוסף וגרם נזק לתמרים שלו (כג ע"ב). אולם מה הדין ברעש שאינו גורם להפסד ממוני ניכר. ברור שלכתחילה סתם אין לגרום צער או מטריד לשכנים ללא צורך, שנאמר "ואהבת לרעך כמוך" ומה ששנוא עליך לא תעשה לחברך. אולם, כאשר יש לאחד צורך לעשות בדירתו מעשה הגורם רעש המפריע לשכנו, ישנה התנגשות בין שני אינטרסים, ויש לדון האם זה בכלל מוגדר כנזק, ואם כן איזה אינטרס גובר על רעהו.

ב. הסוגיה בגמרא

שנינו במשנה (כ, ב): "חנות שבחצר - יכול למחות בידו ולומר לו: איני יכול לישן מקול הנכנסין ומקול היוצאין; אבל עושה כלים, יוצא ומוכר בתוך השוק; ואינו יכול למחות בידו ולומר לו: איני יכול לישן לא מקול הפטיש ולא מקול הריחים ולא מקול התינוקות".

יש כאן סתירה בין הרישא לסיפא, ברישא של המשנה כתוב שהשכנים יכולים למחות בבעל החנות שלא ירעיש ומשמע שרעש מוגדר כנזק, אולם בסיפא כתוב שאינו יכול למחות על הרעש שמפריע לו לישון, ומשמע שרעש אינו מוגדר כנזק שאפשר למחות עליו.

וזו שאלת הגמרא: "מאי רישא ומאי שנא סיפא?"

והגמרא מביאה שתי דעות לישוב הסתירה:

"אמר אביי: סיפא אתאן לחצר אחרת. א"ל רבא: אי הכי, ליתני: חצר אחרת - מותר! אלא אמר רבא: סיפא אתאן לתינוקות של בית רבן, ומתקנת יהושע בן גמלא ואילך".

הגמרא מתרצת את הסתירה רק לגבי התינוקות, לפי אביי יש לחלק בין אם פתח חנות בחצר זו ותינוקות באים לקנות שיכולים בני החצר למחות בו, לבין אם פתח בחצר אחרת שאין יכולים למחות בו. רבא מתרץ שמדובר אפילו בתינוקות באותה החצר, ומה שהמשנה אמרה שאינם יכולים למחות הוא משום תקנת יהושע בן גמלא שתיקן להושיב מלמדי תינוקות בכל מקום כדי שלא תשתכח תורה מישראל.

ומאד תמוה, שהגמרא לא התייחסה לסתירה בין הרישא לשאר המקרים הנזכרים בסיפא חוץ מתינוקות, שהם קול הפטיש וקול הריחיים. מאחר שהגמרא (לפחות לפי רבא) לא התייחסה, ניתן מקום לראשונים לבוא וליישב את הסתירה הזו, וכפי שנראה נחלקו הראשונים לשתי גישות עיקריות.

ג. שיטת הרמב"ם

זו לשון הרמב"ם (שכנים ו, יב):

"חנות שבחצר יכולין השכנים למחות בידו ולומר לו אין אנו יכולין לישן מקול הנכנסים והיוצאין אלא עושה מלאכתו בחנותו ומוכר בשוק, אבל אינן יכולין למחות בידו ולומר לו אין אנו יכולין לישן מקול הפטיש או מקול הרחיים שהרי החזיק לעשות כן, וכן יש לו ללמד תינוקות של ישראל תורה בתוך ביתו ואין השותפין יכולין למחות בידו ולומר לו אין אנו יכולין לישן מקול התינוקות של בית רבן".

ביאור שיטת הרמב"ם

את הסתירה בין הרישא והסיפא במשנה מיישב הרמב"ם (על פי המגיד משנה) על ידי הבחנה בין שני סוגי רעש:

הראשון הוא קול הנכנסים והיוצאים בתוך החצר, והשני קול הפטיש וקול הריחיים:

א. קול הנכנסים והיוצאים, אפילו אם החזיק אין חזקתו חזקה, משום שהרעש נגרם על ידי אחרים שאינן בני החצר.

ב. קול הפטיש וקול הריחיים, שנעשה על ידו, אם החזיק חזקתו מועילה ואינם יכולים למחות בו, אולם לכתחילה יכולים למחות בו ולעכב עליו שלא יחזיק.

ביאור הרמב"ם מתיישב עם לשון המשנה, אולם מסברא קצת קשה להבין מהו החילוק בין שני סוגי הרעש, אחרי הכל שניהם מזיקים באותה המידה ומונעים שינה.

קושיית הלחם משנה

הלחם משנה מקשה על המ"מ, מדוע ביאר שהרמב"ם סובר שאי אפשר להחזיק על קול הנכנסים והיוצאים מחמת שהרעש מגיע מאחרים, הרי בפרק י"א (הל' ד) כתב הרמב"ם את ד' הנזקים שאינן להם חזקה כגון קוטרא וכו', והוסיף כך:

"ולמה שינו נזקים אלו משאר נזקין? לפי שאין דעתו של אדם סובלת נזק מאלו, וחזקתו שאינו מוחל שהיזקו היזק קבוע, ואם קנו מידו שמחל בנזקים אלו אינו יכול לחזור בו". ובהלכה שאחריה (הל' ה) כתב "מי שהחזיק לעשות מלאכת דם או נבילות וכיוצא בהן...חייב לבטל אותה המלאכה או ירחיק עד שלא יבא לו היזק מחמתו, שהיזק זה דומה לריח בית הכסא וכיוצא בו שאין לו חזקה, וכן בני מבוי או בני חצר שנעשה אחד מהן אומן ולא מיחו בו שהרי הוחזק והיו העם נכנסין ויוצאין לקנות ושתקו לא החזיק בדבר זה, ויש להם בכל עת לעכב ולומר אין אנו יכולין לישן מקול הנכנסין והיוצאין שזה היזק קבוע הוא כמו העשן והאבק וכזה הורו הגאונים".

ביאור הקושיה: לפי המ"מ הסיבה לחלק בין נכנסים ויוצאים לבין פטיש, היא שקול הנכנסים ויוצאים הוא רעש הבא מאחריהם, ורעש הפטיש בא ממנו. וקשה, שהרי הרמב"ם כותב במפורש שהסיבה שאי אפשר להחזיק על קול הנכנסים ויוצאים הוא משום שהוא נזק קבוע, ולא מחמת שנגרם על ידי אחרים.

ותירץ הלחם משנה בדוחק "ואפשר שסמך על המבין, וטעמו הוא דאיכא תרתי: היזק קבוע, ונכנסים ויוצאים". כלומר, באמת ניתן למחות רק על נזק קבוע, אולם מאחר וגם פטיש הוא נזק קבוע, יש לומר שבנזקי רעש בנוסף לקביעות הרעש כדי לאסור צריך שהרעש יגרם מחמת אחרים ולא ממנו.

על דברי המ"מ שפטיש הוא רעש קבוע, יש החולקים וסוברים שאינו נזק קבוע כמו נכנסים ויוצאים, וזוהי הסיבה שמחלק כאן הרמב"ם בין שני סוגי הרעשים.

אור שמח: שיטת הרמב"ם תלויה בגרסה

האור שמח מבאר שהרמב"ם גרס בברייתא בעמוד הבא (כא ע"א) "אחד מבני מבוי שאינו מפולש שביקש לעשות רופא אומן בני מבוי מעכבים עליו", וקשה על אביי שתירץ את הסתירה בין הרישא לסיפא במשנתנו, שבסיפא אינו יכול למחות כי מדובר בחצר אחרת ומשמע שבני חצר אחרת אינם יכולים לעכב, ואילו לפי הברייתא בני מבוי אחר יכולים לעכב? ולכן, פירש הרמב"ם את משנתנו בהחזיק ולכן לא יכולים בני חצר אחרת לעכב עליו, ובברייתא מדובר שלא החזיק ולכן יכולים בני מבוי לעכב עליו¹. ויוצא שלאביי באותה חצר אפילו החזיק יכול לעכב עליו, ובחצר אחרת תלוי אם החזיק. ואילו רבא סובר שבחצר אחרת אם מדובר בקול הנכנסים והיוצאים יכולים למחות אף שהחזיק. ואם כבר יש אחד מבני המבוי שעושה מלאכתו ומכה בפטיש, רשאי אחר מבני המבוי לקבוע מלאכתו גם הוא ואינם יכולים למונעו, ודינו כהחזיק.

קושיה מהירושלמי

בירושלמי (ב"ב ב, ג) מובאת מחלוקת תנאים מה הדין לגבי מי שפתח חנות קודם שבא שכנו לדור בחצר, האם החזיק על קול הנכנסים והיוצאים:

"תני: לשכיני יכול לחזור בו, משקיבל עליו אינו יכול לחזור בו. רשב"ג אומר: אף משקיבל עליו יכול לחזור בו, דו יכיל מימר ליה אינון אזלין ואתיין להכא בעיין לך ולא משכחין לך ומרבין עלינו הדרך".

נמצא שלת"ק יכול להחזיק, ולרשב"ג אינו יכול להחזיק, והגמרא בהמשך אומרת:

"אתייה דרשב"ג כר"מ, דתנין תמן ועל כולן אמר ר"מ אף על פי שהתנה עמה יכולה היא שתאמר סבורה הייתי שאני יכולה לקבל ועכשיו איני יכולה". כותב השמחת עולם (על הרמב"ם) שרואים שהגמ' תלתה את המח' של ת"ק ורשב"ג במחלוקת ר"מ וחכמים, ומאחר והלכה כחכמים ולא כר"מ נמצא שהלכה כת"ק ולא כרשב"ג, ולכן יוצא שבדיעבד אם החזיק אינו יכול למחות בו ולמונע ממנו. ועל כן מסיק השמחת עולם שהירושלמי אינו כפי שביאר המ"מ בדעת הרמב"ם.

שיטת המאירי

נראה שגם המאירי סובר שמדובר במשנה בנזק של רעש, וכתב כך: "אין אנו יכולים לישן מקול הנכנסים והיוצאים, רוצה לומר הבאים ליקח שפעמים שיש להם תרעומת זה על זה, וצווחים. אבל

¹ וישנם שגרסו כרמב"ם, ותירצו שלא קשה מדוע רבא לא הקשה על אביי מהברייתא: משום שלא ידע אותה, או משום שלמבוי שלא מפולש קורא אביי חצר.

עושה הוא כלי אומנתו לשם ויוצא ומוכר לשוק ואין רשאיין לומר עשה כליך במקום אחד שאין יכולין לישן לא מקול הפטיש ולא מקול הריחים, שאדם עשוי לעשות אומנות שלו בתוך ביתו ואינו נמנע מפני היזק שינה".

דין חצר אחרת

לשיטה זו רבא חולק על אביי, וסובר שהחילוק בין הרישא לסיפא אינו בין חצר זו לחצר אחרת, אלא אם החזיק או לא החזיק.

ד. שיטת התוספות, רשב"א, רמב"ן, ר"ן

לפי התוספות ועוד ראשונים אי אפשר למחות על נזקי רעש ואף לכתחילה מותר להרעיש. והחילוק בין הרישא לסיפא הוא, שהרישא עוסקת בנכנסים והיוצאים שהם ריבוי הדרך, ועל זה יכול למחות, אך הסיפא מיירי בנזק רעש גרידא באופן שאין נכנסים ויוצאים, ועליו אי אפשר למחות.

גם המרדכי (סי' תקיב) נוקט שיכולים בני החצר למחות רק על קול הנכנסים והיוצאים, "היינו בני אדם נכרים זולת בני החצר אבל אם מכה בפטיש או בריחיים אינו יכול למחות ולומר איני יכול לישן מקול הפטיש ומקול הריחיים".

לפי גישה זו מתבאר יפה ההבדל בין הרישא לסיפא, אולם קשה ליישב את פירושה עם פשט לשון המשנה, האומרת שהנזק הוא רעש "קול הנכנסים ויוצאים", ולא ריבוי הדרך.

מהו הנזק

1. רמב"ן, רי"ד: צפיפות

הרמב"ן כותב שלמרות שהמשנה אומרת "איני יכול לישן לא מקול הנכנסין, לישנא בעלמא נקט, אבל משום דמרבה עליהם את הדרך הוא שיכול למחות בידו". כלומר הנזק אינו רעש, אלא הצפיפות הנגרמת מחמת ריבוי האנשים שבאים לקנות אצלו. וכן משמע בפסקי הרי"ד שכתב ש"אין לו רשות להרבות אנשים נוכרים בחצר", לפי שאינם בני החצר.

2. רשב"א: מניעת שינה

ישנם הראשונים הנוקטים שהנזק הנגרם מריבוי הנכנסים ויוצאים הוא מניעת השינה. וזו לשון הרשב"א: "אלא טעמא משום רבוי דרך, כלומר איני יכול לעמוד ולישון מפני רגל הרבים שמרבים עלינו את הדרך". הוא מביא את לשון הירושלמי (שהובא לעיל) שבני החצר יכולים לטעון כלפיו, דו יכיל למימר ליה אינן אזלין ואתו הכא בעיין לך ולא משכחין לך והן מרבין עלינו את הדרך".

אולם ר' יצחק קרקושא (בשיטת הקדמונים) סובר שנזק שינה אינו נחשב היזק. את המשנה שאמרה "אבל אינו יכול למחות בידו ולומר איני יכול לישון מקול הפטיש", הוא מבאר משום שזו אומנותו ופרנסתו, ומקשה מדוע אסור לפתוח חנות של נחתומים תחת אוצר חברו, הרי החנות היא אומנותו, ומתירן שהעשן העולה ומפסיד את האוצר נקרא נזק ואסור, ואילו "היזק שינה לאו היזיקא הוא".

3. רמ"ה: ג' נזקים

היד רמה (ס"ק ז) כותב שאמנם נזק השינה הוא המוזכר במשנה, אך מצד האמת המשנה הייתה יכולה להביא טענות אחרות שיכולים למחות בו כגון היזק ראייה או מפני שמרבה עליהם את הדרך. מדבריו עולה שנזק שינה ונזק ריבוי הדרך הם שני דברים שונים, וריבוי הדרך הוא צפיפות וחוסר נוחות הנגרמת

בשטח החצר מחמת ריבוי אנשים. והמשנה נקטה דווקא את טעם השינה משום שהוא כולל אף מקרים שאין היזק ראייה, וכן אגב הסיפא שנקטה נזק רעש מקול הפטיש.

שתי רמות של נכנסים ויוצאים

התוספות בדף כא (ע"א ד"ה גרדי) מקשה מדוע הגמרא אומרת שיכולים בני החצר למנוע מאחד מהם להשכיר דירתו לגרדי, שהרי זה סותר למשנתנו המתירה לעשות חנות ריחיים, ואומרת "אבל עושה כלים ויוצא ומוכר בתוך השוק, ואינו יכול למחות בידו ולומר איני יכול לישן לא מקול הפטיש ולא מקול הריחיים". התוספות מתרצים שני תירוצים: א. יש לחלק בין אותה חצר שבני החצר יכולים למחות בו, לבני חצר אחרת שאינם יכולים למחות בו. ב. יש לחלק חילוק מהותי בין גרדי לריחיים, וכותב כך: "אי נמי: מתניתין נמי בעושה לאחרים, ובריחים ובקול הפטיש אין נכנסין ויוצאין כל כך שנותנין לו פעם אחת וטוחן, אבל בגרדי יש הרבה יוצאין ונכנסין שהרבה מביאין לו מטה".

העולה מהתוספות, שיש שתי רמות של נכנסים ויוצאים בחנות, ותלוי בסוג החנות. לחנות של ריחיים אין כל כך הרבה נכנסים ויוצאים כי מביאים אליו פעם אחת את החיטה וטוחן להם, אולם בחנות בגדים, יש הרבה יותר תנועה של לקוחות שבאים למדוד ולתת בדים וחוטמים לטוות. הר' עקיבא איגר תמה על התוספות מדוע נדחקו לתרץ כך, היה יותר פשוט אם היו מפרשים את המשנה באופן שאין כלל נכנסים ויוצאים, שמדובר בעושה כלים בחצר ויוצא לשוק ומכרם, וכך באמת תירצו התוספות על המשנה בדף כ ע"ב (ד"ה מאי שנא) וכן גרסת הרא"ש, והרע"א נשאר בצ"ע על התוספות.

קושיה מהירושלמי

לפי שיטה זו הנוקטת שהמשנה מדברת על נזק ריבוי הדרך יוצא שאי אפשר להחזיק בנזק זה ולעולם יכולים למחות בו. וכך דייק הרשב"א מלשון המשנה שאמרה "חנות שבחצר יכול למחות בידו", ולא אמרה 'אחד מבני חצר שבקש לעשות חנות', משום שמשנתנו באה להשמיענו שאפילו אם החנות הוקמה ונעשתה ברשות, אף על פי כן יכולים בני החצר לומר לו סבורים היינו שיכולים אנו לקבל ועכשיו איננו יכולים לקבל. ועל זה קשה, כי בירושלמי מובאת מחלוקת תנאים בדבר זה בין ת"ק לרשב"ג, והגמרא שם תולה מחלוקת זו במחלוקת ר"מ וחכמים, והיות שחכמים סוברים כת"ק יוצא אליבא דהלכתא שאם פתח חנות ברשות או החזיק אינם יכולים למחות בידו, אף על נזק הנכנסים ויוצאים?

מתרץ הרשב"א, שהיות ובגמרא שלנו לא נזכר ששתי המחלוקות תלויות זו בזו, ניתן לומר שלפי הגמרא שלנו אף חכמים סבורים שיכולים למחות אף לאחר שפתח ברשות, ויוצא שהדבר נתון במחלוקת הבבלי והירושלמי.

האם ניתן להחזיק על נזק נכנסים ויוצאים

כאמור, לפי הרשב"א הדין נתון המחלוקת בבלי וירושלמי, והלכה כבבלי שאינו יכול להחזיק. אולם הגהות אושרי (ב"ב ב, ו) כתב שיכולים למחות לכתחילה, אולם אם החזיק החזקה מועילה, והש"ך (קנה ס"ק ב) הביאו להלכה. ברם, הר' עקיבא איגר הגיה על הש"ך שיש ראשונים החולקים: "והרמב"ן בחידושו (ב"ב כג. ד"ה אין), ובנ"י (שם יב. מדפי הרי"ף) כתבו להדיא דזה דומה לקוטרא ובית הכסא דלא מהני חזקה. והוכיחו כן מירושלמי (ב"ב ב, ג)".

העולה לנו, שלהלכה זו מחלוקת ראשונים ומחלוקת אחרונים, האם ניתן להחזיק על נזק הנכנסים ויוצאים.

דין חצר אחרת

העומדים בשיטה זו גרסו בכרייתא "אחד מבני החצר", ויוצא שיכולים למחות רק בבני החצר ולא בבני חצר אחרת ולכן לא קשה על אביי. לשיטה זו רבא אינו חולק על אביי, ומסכים שיש לחלק בין חצר זו לחצר אחרת (חוץ מתינוקות של ת"ת), שהרי המשנה עוסקת בטענת נזק של ריבוי הדרך, וטענה זו שייכת רק לבני החצר של המזיק, ולא לבני חצר אחרת, כי במבוי לא שייך ריבוי הדרך.

שתי ראיות מביאים הראשונים להוכיח שאין טענת ריבוי הדרך במבוי:

1. התירוף של אביי "בחצר אחרת", ורבא אינו חולק עליו לדינא אלא רק בהסבר המשנה.

2. רב הונא אומר בהמשך הגמרא, שבן מבוי יכול לעכב על אחד מבני המבוי שלא יפתח חנות כמו שלו כי פוסק לחיותו. ומשמע שדווקא הוא יכול לעכב עליו בטענה זו, אבל שאר בני המבוי אינם יכולים לטעון שלא יפתח חנות מחמת הנכנסים ויוצאים.

שתי ראיות אלה ניתנים להידחות ע"י סיעת הרמב"ם:

1. רבא חולק על אביי גם לדינא כפשט ריהטא דגמרא, וסובר שאין חילוק בין חצר זו לחצר אחרת, שבנזק רעש יכול לכתחילה למחות גם בבן חצר אחרת.

2. הסיבה שבני החצר אינם יכולים למחות היא משום שכבר החזיק עליהם הראשון שפתח חנות, ואינם יכולים לטעון מפני הנכנסים יוצאים. הרשב"א דוחה סברה זו, משום שעדיין לכאורה יכולים לומר שיכולים לסבול כמות קטנה של נכנסים ויוצאים בחנות אחת ולא כמות כפולה של שתי חנויות.

בספר שיעורי ר' דוד (ב"ב אות קכז-קכח) הקשה, היות שהמבוי שייך לבני החצרות כולם, כמו שהחצר היא של בני החצר, מדוע בחצר אחרת אינם יכולים לעכב מקול הנכנסים כמו שמעכבים בני אותו החצר? ותירץ שלפי הרשב"א במבוי לא שייך ריבוי הדרך, אולם לפי הסמ"ע שהעיכוב הוא מחמת שאין להם רשות לילך שם, נמצא שהמבוי שייך לבני החצרות כולם, ואם כן מה הטעם שלא יעכב עליו כמו שמעכב בחצר.

ה. פסיקת השולחן ערוך

השו"ע (חו"מ קנו, ב) העתיק לשון הרמב"ם ופסק כך:

"חנות שבחצר, יכולים השכנים למחות בידו ולומר לו: אין אנו יכולים לישן מקול הנכנסים והיוצאים, אלא עושה מלאכתו בחנותו ומוכר לשוק. אבל אינם יכולים למחות בידו ולומר: אין אנו יכולים לישן מקול הפטיש או מקול הריחים, מאחר שכבר החזיק לעשות כן ולא מיחו בידו".

מתי נחשב שהחזיק?

כותב הסמ"ע (ס"ק יא) שאין צריך חזקת שלוש שנים, אלא כל שניכר שעשה מלאכתו ושמעו ולא מיחו בו הוי מחילה, נחשב לרמב"ם חזקה בניזקין, כפי שכתבו הטור והמחבר בשמו (קנג, ב. קנד, ז. קנה, לה).

ערוך השולחן (ס"ק ב) מעיר ש"אם החזיק למלאכה שהקול הוא חלוש, ורוצה להחליף על מלאכה שהקול חזק יכולים למחות בידו לדיעה זו".

ישוב הסתירה בשו"ע

וקשה על השו"ע, מה שונה מסימן קנ"ה סעיף ט"ו שפסק לגבי כותש הריפות וכיוצא בו בתוך שלו, שיכולים למחות בידו ואפילו חזקה אינה מועילה ואילו כאן כתב שחזקה כן מועילה?

מתרץ הסמ"ע (ס"ק י) שאינו דומה, משום ששם מדובר בקול גדול מאד עד שמנדנד הכותל שהוא היזק גדול. ולכאורה הוא מחלק בין רעש גדול לרעש קטן, וזה דוחק, אלא נראה שכוונתו כפי שכתבנו בפתיחה שהיות והכותל מתנדנד, זהו הנזק הבא לידי ביטוי בצורה חיצונית הנראית לעין, ולכן חזקה אינה מועילה.

ו. פסיקת הרמ"א

הרמ"א הביא להלכה את דעת החולקים על הרמב"ם:

ויש אומרים: דכל מה שעושה בחנותו ובביתו, אפילו לכתחילה אינן יכולין למחות (המגיד פ"י דשכנים בשם הרמב"ם ורשב"ם וב"י בשם התוס' ומרדכי)."

ונמצא שיש מחלוקת להלכה בין השו"ע והרמ"א.

ז. סברות האחרונים

ובסברת החילוק בין קול הנכנסים והיוצאים שיכול למחות, לבין קול הפטיש, שאינו יכול למחות, כתבו הפוסקים כמה תירוצים, ובנושאי כלים על השו"ע יש שלושה תירוצים.

1. סמ"ע

הסמ"ע (ס"ק י) תירץ לחלק בין מה שאדם עושה בתוך ביתו או חנותו כגון קול הכאת הפטיש, שבוה אין השכנים יכולים לעכב על מה שאדם עושה בביתו, מה שאין כן קול הנכנסים והיוצאים, הקול נעשה בחצר המשותפת לכולם, משום כך יכולים למחות בו מלעשות להם היזק בחצירם.

2. נתיבות המשפט

הנתיבות (ס"ק א) כתב שתירוץ הסמ"ע אינו אלא לדעת הרמ"א שבקול הפטיש אינו יכול למחות כלל, אבל לדעת השו"ע שבקול הפטיש יכול למחות אלא שמועילה חזקה, ובקול הנכנסים והיוצאים אינה מועילה חזקה, צריך טעם אחר:

"דדוקא בנכנסים ויוצאים, שבכל יום ויום איכא נכנסין ויוצאין אחרים, לא מהני חזקה נגדם, דדמי לקוטרא דיכול לומר סבור הייתי שאני יכול לקבל ועכשיו איני יכול לקבל, מה שאין כן קול הפטיש אחד הוא, מהני חזקה".

כלומר, הטעם הוא, שקול הפטיש בכל יום הוא אותו הרעש ועל כן שייכת בו חזקה, מה שאין כן בקול הנכנסים והיוצאים שכל יום נכנסים אנשים אחרים והוא רעש שונה, ממילא לא שייכת בו חזקה, ויכול לומר סבור הייתי שאני יכול לקבל ועכשיו איני יכול לקבל.

3. חתם סופר

הפתחי תשובה (ס"ק א) בשם החת"ס בתשובה (חו"מ סי' צב) מתרץ שקול הפטיש אי אפשר למחות היות ואינו יכול להעביר את מקום היצור למקום אחר ואם ימנעו ממנו יפסקו את פרנסתו וחיותו, ועל כן רשאי להכות בביתו. מה שאין כן קול הנכנסים והיוצאים שבאים לקנות אינו מוכרח למכור בביתו, כיון שיכול

להוציא את כליו לשוק ולמכור שם, אינם חייבים לסבול אפילו הפסד קטן. ועל פי זה כתב שכאשר אינו יכול למכור בחוץ, אי אפשר למחות אף בחנות.

ח. דין חולה

הריב"ש בתשובה (סי' קצו) נשאל לגבי אורגים שמכים במלאכתם וגורמים נזק לכותל של השכן, וכן עושים רעש. השכן הניזק טען שלוש טענות, והשלישית היא שהרעש מפריע לאשתו החולה. הריב"ש קיבל את כל הטענות, והשיב כך:

"וכן הטענה השלישית שטען ראובן, מפני חולי אשתו, שמזיק לה בראשה, גם זו טענה גדולה. ואף על פי ששנינו במשנה (שם): אבל אינו יכול למחות בידו ולומר לו: איני יכול לישן מקול הפטיש ומקול הריחים, ואפילו בחנות שבחצר, כל שכן בזה שהוא בחצר אחרת, זהו בשאר בני אדם הבריאים. אבל כיון שהאשה זו מוחזקת בחולה, אין לך גירי גדול מזה, והוא ליה כקוטרא ובית הכסא, וכדאמר רב יוסף (כ"ג): הני לדידי כקוטרא ובית הכסא דמו לי. ואם במה שאדם קץ מחמת שהוא מאניני הדעת, הווי לדידיה כקוטרא ובית הכסא, כל שכן במה שמזיקו בגופו מחמת שהוא חולה או חלוש המזג. וכתב הרשב"א ז"ל בהיהא דרב יוסף, זז"ל: מיהא שמעינן, דכל מי שנודע ומוחזק שאינו יכול לסבול נזק אחד ידוע, מן הנזקין שהנפש קצה בהן, אין לו חזקה. כי הא דרב יוסף, שאף על פי ששאר בני אדם אין מואסין בו כל כך, כיון שהוא מוחזק ונודע שאין דעתו סובלתו, אין מחזיקין עליו בכך. ולא אמרו קוטרא ובית הכסא אלא מפני שהן נזקין ידועין אצל הכל; עכ"ל. ואחרי שמחמת כל אחת מן השלשה טענות, שטען ראובן, יש לשמעון להרחיק ההיזק, אין צריך לומר בהתקבץ שלשתם יחד".

כלומר, הריב"ש כותב שדין המשנה שלא ניתן למחות על נזקי רעש הוא רק באנשים בריאים, אך מי שחולה יכול למחות. הרמ"א כאן הביא את דבריו להלכה: "ודוקא בני אדם בריאים, אבל אם הם חולים והקול מזיק להם, יכולים למחות". והשו"ע כבר פסק זאת בסימן הקודם (קנה, מא): "כל דבר שידוע שאין המערער יכול לסבלו, אף על פי ששאר בני אדם סובלים אותו, אין לו חזקה כנגד מערער זה".

היה בריא ונעשה חולה

ומה הדין אם היה בריא בשעת תחילת הנזק, ונעשה חולה רק אחר כך?

הנתיבות (חי' ס"ק ז) כתב "ונראה, דאפילו היה בריא ואחר כך נחלה דלא מהני חזקה, דלחולה ודאי דדמי לקוטרא ובית הכסא". כלומר לפי הנתיבות אפילו שהתחילו להרעיש ברשות כשהיה הניזק בריא, ורק אחר כך נעשה חולה, יכול למחות.

רעש מתשמיש רגיל של הדירה

החזון איש (ב"ב סימן יג ס"ק יא) כתב על דברי הריב"ש, שזהו שורש נזקי שכנים, שיכול למחות רק בעושה דבר שאינו עיקר דירה, כמו בעושה אריגה וכיו"ב, שאין זה מצוי בכל אדם ולא ברוב בני אדם, אבל אם עושה דברים שרוב בני אדם עושים, ולפעמים תשמישן ודיבורן משמיע קול שמפריע לחולה, אינו יכול לחולה למחות אף אם החולה קדם. ורשאי אדם לבנות בית אצל חברו, ולהכניס את העוללים ויונקים שצועקים בלילה, ואין החולה יכול לעכב עליו, דהרי אינו חייב לצאת מדירתו.

ומסתבר שהוא הדין לשו"ע בדברים שהם מעיקר הדירה, אין השכנים יכולים לעכב, אפילו כאשר עדיין לא החזיק.

ט. דבר מצוה

הגמרא אומרת שמותר ללמד תינוקות תורה, ואין השכנים יכולים למחות מחמת הרעש שעושים התינוקות, וזה מתקנת ר' יהושע בן גמלא. כלומר, מאחר שזו תקנה כללית כולם מחויבים לה ומצווים לקיימה או לכל הפחות לאפשר אותה. ויש לדון מה כוללת התקנה.

1. שיטת רש"י ורמב"ם

באופן הפשוט ההיתר מצומצם ללימוד תינוקות בלבד, כך היא שיטת רש"י, על הגמרא האומרת שיכולים בני החצר למחות שלא יהיה אחד מהם סופר מתא. ופירש רש"י שסופר מתא הוא מלמד תינוקות העיר ומושיב מלמדים תחתיו והוא מורה את כולם איך יעשו, ויש שם קול גדול. כלומר, סמינר למלמדי תינוקות. ורואים שאפילו סמינר למלמדים יכולים למחות, ורק לימוד תינוקות של בית רבן אין יכולים למחות שהתקנה רק על התינוקות ממש. כך גם נראה מלשון הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ב, ז) שהזכיר רק מלמד תינוקות ולא יותר:

"אחד מבני מבוי שביקש להיעשות מלמד אפילו אחד מבני החצר אין יכולין שכניו למחות בידו, וכן מלמד תינוקות שבא חבירו ופתח בית ללמד תינוקות בצדו כדי שיבואו תינוקות אחרים לו או כדי שיבואו מתינוקות של זה אצל זה אינו יכול למחות בידו, שנאמר ה' חפץ צדקו למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר".

2. שיטת הרמב"ן

אולם הרמב"ן (ב"ב כא. ד"ה בספרא) כתב שסופר מתא פירושו כותב שטרות העיר או ספרי תורה. והביא את פירושו רש"י שסופר מתא הוא המלמד כל תינוקות שבעיר ויש שם קול גדול, והקשה עליו: " ותמיהא לי כיון דמשום מצוה הוא דשרי, ומשום תקנה, כל שכן דאיכא מצוה רבתי ותקנתא יתירא? ואפשר דכיון שהוא שונה ליותר מחמשים מעכב עליו שהקול גדול ביותר ואין מצוה זו מן המובחר דהוה להו לאותובי תרי". כלומר, הרמב"ן סובר שאף בית ספר למלמדים הוא בכלל המצוה והתקנה.

3. שיטת הריטב"א

הריטב"א בתשובה (סי' כז) מרחיב את ההיתר לכל דבר הקשור להפצת התורה, וזו לשונו:

"ולא דוקא מלמד תינוקות של בית רבן. אלא הוא הדין לעשות מדרש להרביץ תורה או לדרוש בו לרבים כדי להגדיל תורה ולהאדיר ולא תשכח תורה מישראל. דכליה חד טעמא הוא". וערוך השלחן כתב שהטעם הוא משום שתלמוד תורה שקולה כנגד כל המצות וקנאת סופרים תרבה חכמה".

4. שיטת ר' ירוחם ור"י מיגש

אולם רבינו ירוחם (נתיב ל"א) כתב שסופר מתא היינו שכותב שטרי מקח וממכר ושטרי טענות וכיוצא בהן, אבל סופר שכותב ספרים דינו כמלמד תינוקות של ישראל. ומשמע ממנו שלכל דבר מצוה מותר לכתחילה ואינם יכולים למחות בו. בפשטות נראה שכן דעת הר"י מיגש (שטמ"ק ב"ב כ ע"ב) שכתב "ורבא קאמר דהני תנוקות של בית רבן הוא, ומתקנת יהושע בן גמלא ואילך דהויה לה מצוה, משום הכי

לא יכול לעכובי עליה ואפילו באותה חצר ואף על גב דאיכא כניסתם ויציאתן". משמע שהבין שאין יכולים למחות משום שזו מצוה.

הבית יוסף מביא את הרמב"ן ואחר כך את ר' ירוחם, ומבאר את טעם המחלוקת. לפי הרמב"ן תקנת ר' יהושע בן גמלא כוללת דווקא לימוד תורה לתינוקות בכללותה, ולא לשאר מצוה, ולכן אף סופר סת"ם הכותב ספרי תורה יכולים למחות בו. תקנת יהושע בן גמלא היא דווקא ללימוד תינוקות כדי שלא יחזור הדבר לקולו שתתכח תורה מישראל, אבל במצוה אחרת לא יתבטל דינו של זה מפני קיום מצוה, שהרי אפשר לה להתקיים בכתיים אחרים.

בספר להורות נתן (ג, ק) כתב שכיון שמדובר במצוה, אנן סהדי דניחא להו לאינשי שיושיבו מלמד בשכונתם ומוחלין על טירחא דגופא בשמיעת קול התינוקות, ומזה למדו דהוא הדין דבכל שאר מצוות אמרינן דאנן סהדי דניחא ליה, שהרי כל המצוות איכא מצוה בקיומם בכל מקום ומקום. ועיין כס"מ (ה' נחלות פי"א הי"א) במי שנשתטה או שנתחרש ב"ד פוסקין עליו צדקה משום דמסתמא כל אדם ניחא ליה למיעבד צדקה מממוניה עיין שם. והכי נמי אנן סהדי דניחא ליה לשמוע קול עסק המצוה כדי שיתקיים מצוה ודו"ק.

סיכום השיטות

לסיכום יש כמה גישות מה כוללת תקנת ר' יהושע בן גמלא:

- רש"י, רמב"ם: רק לימוד התינוקות עצמם.
- רמב"ן: גם מורה המלמד את מלמדי התינוקות.
- ריטב"א: כל מה שקשור ללימוד והרבצת התורה לרבים.
- ר' ירוחם, ר"י מיגש: לכל דבר מצוה מותר, והתקנה לאו דוקא אלא רק הגדירה זאת כמצוה.

פסיקת ההלכה

הטור (ס"ק ח) כתב כשיטת ר' ירוחם שלכל דבר מצוה מותר:

"וכן אין יכולין למחות בידו מלמד תינוקות של בית רבן ואפילו הן רבים, והוא הדין נמי לכל מילי דמצוה כגון לחלק צדקה או להתפלל בעשרה".

וגם השו"ע בסעיף ג' כתב "והוא הדין לכל מילי דמצוה שאינם יכולים למחות בידו"². והרמ"א לא הגיה עליו דבר.

בספר ערוך השלחן (שם ס"ק ג) פסק כטור ושו"ע שמותר לכל דבר מצוה, ומבאר את הטעם:

"ומי שרוצה לעשות דבר מצוה בחצירו אפילו אם יש ע"י זה ריבוי נכנסים ויוצאים אין יכולים למחות בו דכולם נצטוו על המצות. וכל שכן שאין רשאים לעכב על הרוצה לעשות מצוה ולכן אם ירצה ללמד תינוקות תורה בתוך ביתו, אין השכנים יכולים למחות בידו ולומר לו אין אנו יכולין לישן מקול התינוקות של בית רבן. והוא הדין לכל מילי דמצוה אין יכולים למחות בידו ואפילו כשעושה בשכר דעל כל פנים המצוה נעשית".

² ותמוה שבאר הגולה וכן המציין על הרמ"א הפנו לתשובת הריטב"א הנ"ל, למרות שאינו מתיר לכל דבר מצוה אלא דווקא למצוות לימוד תורה והפצתה.

הטעם לפסיקת השו"ע

נשאלת השאלה מאחר והבית יוסף הביא את כל השיטות, מדוע השו"ע והטור פסקו כדעה המרחיבה ביותר את האפשרות להרעיש לכל דבר מצוה?

שתי הסברים לפסיקה

ונראה לומר שתי אפשרויות טכנית ומהותית. האפשרות הראשונה היא טכנית. אמנם הרא"ש לא גילה דעתו אך מאחר ור' ירוחם תלמידו כתב שכן הדין לכל דבר מצוה, זו גם דעת הרא"ש ולכן הטור פסק כך להלכה. הרי"ף סתם לשונו, ואף הרמב"ם שהזכיר רק לימוד תינוקות ניתן לומר שסתם דבריו כלשון הגמרא, והיות שנראה מלשונו של הרי"ף מיגש שמסכים לר' ירוחם, לא נראה שתלמידו הרמב"ם חולק עליו, ולכן השו"ע העתיק להלכה את דעת הטור.

אפשרות שניה לומר שהשו"ע פסק כן משום שהמרעיש הוא המוחזק, שהרי עושה בתוך שלו. ואף שראינו מקרים שהגמרא נשארה לגביהם בספק האם צריך להרחיק, ושם פסקו הרמב"ם והשו"ע שלכתחילה יכול למחות בו (כגון הבא לעשות חנות נחתומים או רפת בקר כששכנו עשה הכנות לאוצר), יש לחלק ביניהם. במקרה של עשן העולה לאוצר יין הנזק הוא דבר ברור, והשאלה רק מי נחשב שקדם, אולם רעש המונע שינה אינו מוגדר כנזק ממשי, והיות ויש ספק על עצם הנזק שהרי לדעת רוב הראשונים אף לכתחילה אינו יכול למחות כלל על נזקי רעש, פסק השו"ע כדעת הראשונים שאינו יכול למחות אם מרעיש לצורך דבר מצוה. ולא רק רעש אלא הוא הדין בריבוי הנכנסים ויוצאים, שהרי לפי הירושלמי אם החזיק אינם יכולים למחות בו אף על ריבוי הדרך, ואם כן לדבר מצוה יכול לעשות לכתחילה.

ההבדל בין רופא לשאר דבר מצוה

נשאלת השאלה, אם לדבר מצוה תמיד מותר ואינם יכולים למחות בו, מדוע אינו רשאי להיות רופא או נאמן מקיז דם, והרי ריפוי נפשות מצוה גדולה?

מצאנו לקושיה זו כמה תירוצים:

1. ט"ז (ס"ק א): יש לחלק בין מצוות התלויות בצירוף אנשים כגון להתפלל בעשרה או לחלק צדקה שאינם יכולים למחות בהם, לבין הרופא כיון שיכול לילך אצל החולה, אין מצוה בזה שיהיה דווקא אצלו. (על פירוש זה הקשה האבני נזר חו"מ סי' כ"ו, וזו לשונו: "והקשה הט"ז אטו רפואה לאו מצוה. והיא קושיא אלימתא דמפורש בסנהדרין (ע"ג ע"א) כמבואר ביו"ד (סי' של"ו) שהיא עשה ול"ת והיא מצוה שדוחה שבת. ומה שתירץ הט"ז משום דיכול לילך לביתם אינו מספיק, דאטו מי לא עסקינן בכרך גדול שהרבה חולים ואין הזמן מספיק לילך לכל אחד לביתו. ועוד קשה דמבואר בב"י שם שדעת הרמב"ם הוא הדין לכל מילי דמצוה ומכל מקום ללמדו אומנות אינו בכלל, ודווקא ללמדו תורה יעוין שם. והא בשבת (ק"ג ע"א) משדכין על התינוקות ללמדו אומנות ולית ביה משום ממצוא חפצך דהא חפצי שמים הוא ופירש רש"י דהא נמי מצוה היא כדאיתא בקידושין דכל שמלמדו תורה ולא אומנות כאילו מלמדו ליסטות.

2. אבני נזר (חו"מ סי' כו): החולקים שסוברים דאפילו שאר מצוות, ס"ל דגם בהו חיישינן אם נאריך עליהם את הדרך תתבטל המצוה. וזהו במצוה שאין בה צורך הגוף כגון כתיבת ספר תורה ומוהל אבל רפואה ולימוד נערים אומנות שאפילו אינם יהודים עושים כן לא חיישינן שתתבטל.

3. ערוך השלחן (ס"ק ד): הטור גורס בברייתא שלא יושיבו "רופא אומן" שכוונתו למי שמלמד אומנות הרפואה, אולם רופא או אומן הוא דבר מצוה.

י. פתיחת תלמוד תורה בדירה משותפת

ערוך השלחן (שם ס"ק ה) כתב כך בשם הלבוש:

"זה שאמרנו דבלימוד תורה אינם יכולים למחות זהו דווקא בני המבוי או בני החצר ואינם דרים יחד בבית אחד, אבל הדרים בבית אחד ורוצה אחד מהם ללמד תורה לתינוקות יכולים למחות בו מללמוד בהבית שדרים עמו שזה וודאי הטורח רב מלסבול בבית אחד ולא נשתתפו על דעת כן אם לא שהתנו כן בתחילה"³.

יא. סיכום והעולה לדינא

נחלקו השו"ע והרמ"א האם השכנים יכולים למחות בדירי הגורם רעש מתוך ביתו. לשיטת השו"ע יש ג' סוגי רעשים:

- א. רעש חזק מאד שאין לו חזקה ויכולים למחות בו לעולם.
- ב. רעש שלכתחילה יכולים למחות בו, אך אם החזיק אינם יכולים למחות.
- ג. רעש שרשאי לעשותו ואינם יכולים למחות בו אף לכתחילה.

ובביאור ההבדל בין שני הסוגים האחרונים נחלקו האחרונים באיזה סוג רעש מוסכם שאינם יכולים למחות בו, האם ברעש קבוע שאינו משתנה, או דווקא ברעש שמוכרח לעשות לחיותו ואינו יכול להעבירו למקום אחר. אולם לדעת הרמ"א גרימת רעש גרידא אינו מוגדר לנזק אא"כ גורם לנזק חיצוני, כגון ריבוי נכנסים ויוצאים בחצר המשותפת וכו'. וכל זאת באדם בריא, אולם לגבי אדם חולה אין המרעיש יכול להחזיק, ויכול החולה למחות בו שלא ירעיש, ואפילו היה בריא ונחלה אחר כך. והחזו"א הגביל את זכות המחאה של החולה רק למקרים שהשכן המרעיש עושה דבר שאינו מעיקר הדירה ושרוב בני האדם אינם עושים, אולם שימוש רגיל כגון בניית דירה אין החולה יכול לעכב עליו. לאור זאת, נראה שהיולדת אינה יכולה לעכב על השכן להמשיך לבנות.

ובחשוקי חמד (ב"ב כ, ב)⁴ כתב על כגון זה שאם נמצאה לה דירה אחרת חייבת לעבור לשם. אולם אם לא, נראה שכיון שמדובר כאן בפקוח נפש באופן שלאשה אין מקום לנוח בו, ואם ימשיכו לעשות רעש, היא עלולה להינזק מזה, חייב השכן להפסיק לבנות, אולם האשה צריכה לשלם את כל הנזקים שיגרמו לו, כיון שמן הדין מותר לו לבנות, אלא דהיא מסוכנת, הרי עליה לשלם לו ולפצותו כדין כל פיקוח נפש.

³ בעל "בני יששכר" זצ"ל בקונטרס תמכין דאורייתא (תרנ"ו מונקאטש) חידש, שאפילו אדם לומד ומלמד בניו תורה, כיון שיש תקנת יהושע בן גמלא להושיב מלמדים בכל עיר, על כן חיוב איכא על כל אחד מדין ת"ת דאורייתא להשתתף בשכר שכן תקנו חז"ל לקיים המצות עשה, ולא רק בכך בלבד אלא לסייע להקים ת"ת בעיר לאנשי קהילה שלו, ובזה אין החיוב מדין צדקה אלא מדין ת"ת, ורק בזה מקיים מצות ת"ת, שחז"ל תיקנו שזהו חובת ת"ת ואפילו לימד בניו אם לא תיקן בכל העיר עדיין לא קיים גם מהתורה המצוה (תשובות והנהגות ג, רפח).

⁴ החשוקי חמד (בבא בתרא כ' ע"ב), הציג מספר שאלות וספקות בדברים המצויים הגורמים רעש ומפריעים לשכנים בלילה לישון: א. משיכת חוטי כביסה בחצות הלילה כשהגלגלים חורקים והשכן מתעורר. ב. תליית כביסה רטובה בשעה מאוחרת ונגרם טפטוף מים מהכביסה על גגון, כשה מפריע לישון? ג. מקלחת לאחר חצות המפריעה לשינת השכן, כיון שצינור המים עובר דרך דירתו, האם יכול למנוע אותו מלהתקלח באמצע הלילה? ד. ילדי השכנים משחקים ומרעישים מתחת לבית של חולה, האם יכול למנוע זאת בעדם ולדרוש שלא ישחקו בחצר? ה. שכונה שקטה, שחלק מהתושבים רוצים שאוטובוס יכנס ויסיע אותם לכל חלקי העיר, וחלק מהתושבים מתנגד בגלל הרעש. התברר שלכן הם מתנגדים, משום שיש לכל אחד רכב פרטי. האם יש ממש בהתנגדותם? עיין שם בתשובות לשאלות.

ובמקרה שרוצה לבנות בית כנסת, יש להסתפק האם נחשב כאן רעש לצורך מצוה, שיתכן שבניית בית כנסת נחשבת לדבר מצוה, שהרי בוודאי מניין תפילה הוא דבר מצוה, אולם מאידך הבנייה אינה מצוה אלא רק הכשר מצוה, ועוד שמא יכולים להתפלל במקום אחר. ולכן לדינא כנ"ל.